

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів.

У статті розглянуто аспекти мовної і культурної взаємодії; сформульовано основні положення лінгвокультурологічного підходу у фразеології; визначено місце і роль інтертекстуальних фразеологізмів у мовній картині світу.

Ключові слова: мова, культура, лінгвокультурологічний підхід, мовна картина світу, коди культури, інтертекстуальні фразеологізми.

Гурбанская С. А. Лингвокультурологический аспект изучения интертекстуальных фразеологизмов.

В статье рассматриваются аспекты языкового и культурного взаимодействия; формулируются основные положения лингвокультурологического подхода во фразеологии; определяется место и роль интертекстуальных фразеологизмов в языковой картине мира.

Ключевые слова: язык, культура, лингвокультурологический подход, языковая картина мира, коды культуры, интертекстуальные фразеологизмы.

Gurbanska S. O. Linguistic and cultural aspect of studying intertextual phraseologisms.

In this article aspects of language and cultural interaction are examined; main principles of linguistic and cultural approach in phraseology are formulated; place and role of intertextual phraseologisms in the language world picture are determined.

Key words: language, culture, linguistic and cultural approach, language world picture, codes of culture, intertextual phraseologisms.

Сучасне мовознавство характеризується підвищеним інтересом до дослідження мовних фактів у тісному зв'язку із матеріальною та духовною культурою народу, його культурною свідомістю [16; 20; 22]. Вивчення національно-культурної специфіки як невід'ємної особливості мовної свідомості спостерігається у межах цілої низки лінгвістичних напрямів: лінгвокультурології [4; 13], лінгвокраїнознавства [2], когнітології [15; 25], соціолінгвістики [9] тощо. Лінгвокультурологічний аспект розгляду мовних одиниць є цікавим для нашого дослідження, оскільки сприяє вивченню духовних цінностей і досвіду мовних особистостей певних національно-культурних спільнот із орієнтацією на виявлення взаємозв'язку мови і культури. При цьому метою такого

вивчення є визначення і національної специфіки певної мови, і виокремлення універсальних явищ.

Основою лінгвокультурологічного напрямку є ідея взаємозв'язку мови і культури [5; 21]. Вивченням культурної інформації в мовних знаках займалися Ю. М. Лотман [14], Є. А. Березович [1], В. Г. Костомаров, Є. М. Верещагін [2], З. Д. Попова [20]. У свою чергу дослідження культурного наповнення саме у фразеологічній семантиці було проведено такими вченими як В. М. Мокієнко [17], Д. О. Добровольським [7], В. М. Телією [23], М. Л. Ковшовою [11; 12] та іншими не випадково, адже інтертекстуальні фразеологізми посідають особливе місце у формуванні мовної картини світу, відтворюючи реальну дійсність. Для людини реальний світ існує у вигляді самої реальності, першої сигнальної системи (рівня чуттєвого сприйняття дійсності) та другої сигнальної системи дійсності (мови) [22, с. 113].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявлення механізму взаємодії культурних і вербальних кодів на прикладі інтертекстуальних фразеологізмів, а також підкріплена зв'язком проблематики роботи із такими напрямками в сучасному мовознавстві як лінгвокультурологія та теорія культурних кодів.

Наукова новизна виявляється у встановленні лінгвокультурної специфіки інтертекстуальних фразеологізмів; у визначенні інтертекстуальних фразеологізмів як мовних одиниць лінгвокультурологічного аналізу, що наділені національно-культурною специфікою, і реалізують коди культури.

Мета роботи полягає у визначенні національно-культурної і національно-лінгвістичної специфіки інтертекстуальних фразеологізмів, що вербалізують лінгвокультурні коди.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити взаємодію мови і культури та їхню реалізацію у мовних знаках; 2) сформулювати основні положення лінгвокультурологічного підходу у фразеології; 3) установити культурне наповнення у змісті інтертекстуальних фразеологізмів при лінгвокультурологічному вивченні; 4) визначити інтертекстуальні фразеологізми як культурно марковані мовні структури та як засоби утворення відповідних фрагментів мовної картини світу і концептуалізації явищ / предметів дійсності; 5) представити функціонування інтертекстуальних фразеологізмів із позицій реалізації ними різноманітних кодів культури.

У своїй дисертаційній праці («Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц») С. В. Іванова пропонує гіпотезу про складний і неоднозначний характер взаємодії мови і культури, що виражається в тому, що ця взаємодія охоплює абсолютно всі яруси мовної системи і всі функції мови. Саме це призводить до гетерогенності мовних одиниць, що відзначені культурологічною компонентою. Натомість характер узаємодії мови і культури дослідниця представляє як взаємовплив, як лінгвокультурологічний комплекс, у якому одне явище породжує інше, однак можливим є і зворотній напрямок залежності. Зв'язок мови і культури екстеріоризується у результаті введення поняття культурологічної маркованості, втіленої в культурологічній компоненті [9].

«Мова встановлює норми мислення і поведінки, керує становленням логічних категорій і цілих концепцій, проникає в усі рівні суспільного та особистого життя людини, визначає форми її культури, постійно супроводжує людину і веде її за собою, як сліпого» [8, с. 118]. Знання людства закріплюються в межах певної лінгвокультури і продовжують розвиватися індивідуально, зумовлюючи в такий спосіб розрізнення трьох типів енциклопедій – універсальної, національної та індивідуальної [6, с. 147–148]. Під енциклопедією Г. Денисова розуміє «повний обсяг пам'яті, пов'язаної з комплексом знань про світ, випрацюваний у межах певного культурного простору на основі користування природною мовою» [6, с. 144].

Культурологічна специфіка мовних одиниць виявляється в мові як культурно-мовному коді, що вміщує в собі лінгвокультурні кореляції, натомість культурологічна компонента, яка присутня на всіх рівнях мовної системи, є маніфестацією культурологічної маркованості, що передбачає наявність додаткової інформації в мовних одиницях (це пов'язано з тим, що суспільство функціонує як культурно-мовне, так і національно-мовне і національно-культурне утворення) [9]. Культурологічна компонента є показником функціонування мови як репрезентанта лінгвокультурного коду, відтак, індикатором культурологічної маркованості одиниць мови. Лінгвокультурний код має комплексний характер. До нього входять як мова, так і культура, утворюючи комплекс-зрощення [9].

На думку низки учених [16; 19; 23], «культура як полікодовий феномен «пронизана» культурними кодами, які наділені властивістю перевтілюватися, приймаючи вербальне вираження у формі лінгвокультурних кодів» [10, с. 7]. Доповненням до цього є і думка,

що культура є ієрархічно організованою системою різних кодів (вторинних знакових систем), які використовують різні формальні і матеріальні засоби задля кодування одного і того ж змісту, що зводиться до картини світу, тобто до світосприйняття певного соціуму [24, с. 7].

Питання про співвідношення термінів «знакова система», «мова», «код» і «текст» розглядає І. І. Кіреєва. Вони, на її думку, «є основними у визначенні культури як семіотичного феномену. Образно-цілісні коди мови і культури виконують функції генераторів текстів і/або регенераторів смислів. Культурний досвід етнічної спільноти можна уявити як текст, а мова етносу виступає в ролі коду, при знанні якого можна отримати доступ до прихованого культурного прошарку» [10, с. 7].

В. С. Щирова вказує, що на вивчення специфіки вербалізації глибинних імпліцитних мисленневих структур етнокультурної свідомості в кодах культури (що є формою організації довгострокової пам'яті етносу) націлена експлікація ознак цих мисленневих структур. Так, при вивченні соматичних фразеологізмів, учена розглядає ці мовні одиниці як антропоморфні утворення, які є трансферами соматичного культурного коду, репрезентують історико-культурні та соціально-побутові знання про людину, її фізіологічну, емоційну, ментальну, соціальну діяльність, використовуються в концептуалізації та категоризації досвіду людства [25].

«Культурні коди формують певні фрагменти картини світу, які об'єднують уявлення людини про наділені культурними смислами реалії, що належать до одного типу фрагментів. З цієї позиції мова виступає як специфічний показник етносу, як один із елементів, що його організують. Ця організуюча властивість мови багато в чому вивляється в особливій етномовній семантиці» [10, с. 3]. М. В. Піменова вказує, що культурні коди «представлені концептуальними галузями буття. Код культури – це макросистема характеристик фрагментів картини світу, об'єднаних загальними категоріальними властивостями <...> це таксономія елементів картини світу, у якій поєднані природні і створені руками людини об'єкти (біофакти і артефакти), об'єкти зовнішнього і внутрішнього світів (фізичні і психічні явища)» [18, с. 8].

Загалом, лінгвокультурний код є засобом «концентрованого осмислення колективного досвіду, який знаходить вираження у всьому багатстві значень слів, фразеологічних одиниць, загальновідомих

текстів» [10, с. 3]. «Лінгвокультурний код – це система символів, об'єднаних тематичною спільністю, що мають єдину образну основу, виконують знакову функцію і є закріпленими за мовними десигнаторами, об'єднаними в лексико-фразеологічне поле. Лінгвокультурний код – симбіоз вербального і культурного кодів, результат експансії культурного коду у природну мову» [10, с. 3].

П'ять кодів культури виокремлює К. І. Мізін: антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий та артефактний [16, с. 24]. Різноманіття кодів культури О. Г. Гаврилович представляє антропним, соматичним, просторовим, часовим, природним, предметним, духовним, харчовим, кольоровим та зооморфним кодами [3, с. 23]. В. С. Щирова виокремлює такі базові культурні коди як соматичний, просторовий, часовий і предметний. При цьому дослідниця вказує, що культура мовної спільноти детермінує способи вербального представлення культурних кодів [25]. До базових кодів культури зараховують також і такі: рослинний (вегетативний), зооморфний (анімальний, орнітологічний, ентомологічний), антропоморфний, предметний, харчовий, просторовий, часовий [19].

Зважаючи на думку В. С. Щирової, яка пише, що «формування будь-якого фрагмента мовної картини світу як результату концептуалізованої діяльності людини здійснюється за допомогою сукупності різнорівневих мовних одиниць» [25, с. 12], відзначимо: серед мовних одиниць важливе місце слід відвести інтертекстуальним фразеологізмам.

Вивчення фразеологічної системи в дослідженні ґрунтується на лінгвокультурологічному підході. Зв'язок фразеологізму з кодами культури, на думку М. Л. Ковшової, є «ключовою ланкою його культурної інтерпретації» [11, с. 65], оскільки «саме ця процедура передбачає декодування культурних смислів фразеологізму, які слугують інтерпретантами фразеологічного знака, реконструює культурну конотацію фразеологізму, формує його роль як знака культури» [11, с. 65]. Лінгвокультурологічний метод у фразеології, розроблений дослідницею, дозволяє в повній мірі вивчити своєрідність фразеологізмів як знаків мови, які в образному вигляді зберігають і передають із покоління в покоління ціннісні установки національної культури, та описати їхню роль у мовній концептуалізації світу [12]. «Культурний слід» у фразеологічних знаках традиційно виявлявся при їхньому семантичному аналізі в

супроводі із етимологічним і лінгвокраїнознавчим коментарем. Цього ж для лінгвістів було достатньо, щоб стверджувати, що фразеологізми є особливими вербальними знаками, що наділені «культурною пам'яттю», акумулюють у собі культуру минулого і теперішнього, зокрема дух народу [12].

Кожна національна мовна картина світу поєднує різноманіття фрагментів, які тісно взаємодіють між собою, і відрізняються один від одного національно-культурною маркованістю, що зумовлено історичними, географічними, етнокультурними та іншими факторами. Як наслідок, для кожної культури характерною є особлива система кодів.

Інтертекстуальні фразеологізми беруть активну участь у концептуалізації світу загалом і у формуванні національних мовних картин світу зокрема, а також у реалізації кодів культури. Культурні коди акумулюють і транслюють національно-культурну інформацію. Межі культурних кодів є умовними, оскільки деякі мовні одиниці можуть транслювати різні коди культури, тобто втілювати в собі містку синкретичну інформацію.

Під культурологічною компонентою розуміємо культурно-ціннісну інформацію, що зберігається в мовних одиницях, і охоплює як семантику мовних знаків, так і їхню прагматику і синтактику.

Перспективним аспектом дослідження є лінгвокультурологічне вивчення реалізації різноманітних кодів культури англійськими та українськими інтертекстуальними фразеологізмами.

Література

1. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : «Индрик», 2007. – 600 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – [4-е изд., перераб. и дополн.]. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
3. Гаврилович О. Г. Зооморфный код культуры во фразеологии белорусского, русского и английского языков : сравнительно-сопоставительный анализ / О. Г. Гаврилович // Філологічні трактати. – Т. 4. – № 1. – 2012. – С. 23–28.
4. Галинська О. М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. М. Галинська. – К., 2012. – 20 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем. М. И. Левина и др.]. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.
6. Денисова Г. В. В мире интертекста : язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.

7. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48–57.
8. Звегинцев В. А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – С. 111–134.
9. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / С. В. Иванова. – 2003. – 364 с.
10. Киреева И. И. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода «флора»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. И. Киреева. – Самара, 2008. – 22 с.
11. Ковшова М. Л. Анализ фразеологизмов и коды культуры / М. Л. Ковшова // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67. – № 2. – С. 60–65.
12. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «Либроком», 2012. – 456 с.
13. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект / О. П. Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
14. Лотман Ю. Семиосфера : Культура и взрыв / Юрий Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
15. Ляпидовская М. Е. Антропонимы в творчестве Н. С. Лескова : когнитивный и деривационный аспекты: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. Е. Ляпидовская. – СПб, 2007. – 197 с.
16. Мізін К. І. Усталені порівняння крізь призму артефактного коду культури : зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Вип. 2. – С. 24–27.
17. Мокиенко В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиенко. – [2-е изд., перераб.]. – СПб. : Авалон ; Азбука-классика, 2005. – 255 с.
18. Пименова М. В. Душа и дух : Особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 386 с.
19. Пименова М. В. Концепты внутреннего мира (русско-английские соответствия) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 32 с.
20. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – [2-е изд.]. – Воронеж : Истоки, 2003. – 60 с.
21. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 655 с.
22. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление : [монография] / Б. А. Серебренников. – М. : «Либроком», 2009. – 247 с.
23. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
24. Толстой Н. И. О словаре «Славянские древности» / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. – Т. 1. – М., 1995. – С. 7.
25. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы немецкого языка в когнитивно-дискурсивном аспекте : на материале периодической печати: дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / В. С. Щирова. – Тамбов, 2005. – 225 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2012 р.